

Recenzii

Sfântul Nicodim Aghioritul⁶, „colivari” din a doua generație, vor articula în chip detaliat și vast programul de recuperare enciclopedică și ancorare duhovnicească a întregii Tradiții în context modern⁷.

Așadar mișcarea „colivară” nu trebuie redusă defel la o simplă reacție conservatoare antioccidentală și antimodernă, opusă direcției occidentalizării către progres și liberalism socio-religios, un protest disperat și anacronic, „un fenomen zelotist extremist, precursor al fenomenului ultraconservator al zelotiștilor vechi-calendariști din secolul XX și al altor fanatisme ortodoxe reacționare”. Dimpotrivă, „scopul activității lor a fost cel al unei *înnoiri/reforme prin fidelitate strictă față de izvoarele Tradiției apostolice și patristice în toate dimensiunile ei – sacramental-liturgică și etică, ascetică și mistică, filocalică și canonică, martirică și misionară – și o pledoarie radicală pentru restaurarea experienței duhovnicești ortodoxe integrale în viața Bisericii și a tuturor creștinilor, fără desoebire: Ortodoxie deplină și pentru toți* (s.n.)”⁸.

Ciprian-Iulian Toroczka

Pr. Dragoș Bahrim, Dragoș Mîrșanu (editori), *Despre isihasmul bizantin, Lucrările simpozionului internațional „Tradiția patristică în actualitate”, ediția 1, Iași, 29-30 septembrie 2022, Editura Doxologia, Iași, 2023, 363p., ISBN: 978-630-301-078-6.*

Volumul de față cuprinde referatele prezentate la conferința organizată de Centrul de Studii Patristice „Sfântul Maxim Mărturisitorul” al Arhiepiscopiei Iașilor, cu titlul: „Tradiția patristică în actualitate”, desfășurată în perioada 29-30 septembrie 2022. Regăsim două secțiuni: prima dedicată temei isihasmului bizantin, iar cea de-a doua, dedicată altor teme de cercetare ce privesc studiile patristice și istorice actuale.

În Cuvântul înainte al editorilor sunt rezumate contribuțiile participanților la simpozion. Astfel, prima secțiune debutează cu prelegerea susținută în plen de Petre Guran. Acesta a accentuat deopotrivă „tradiționalismul” și „înnoirea” isihasmului, dar mai ales fundamentul experienței ascetico-mistice care a stat la baza acestei învățături. (Asupra acestor aspecte vom reveni în finalul prezentării noastre.)

⁶ Vezi Elia Citterio, *Nicodim Aghioritul. Personalitatea – opera – învățătura ascetică și mistică, cu traducerea Vieții sale și a Prologurilor la scrierile sale duhovnicești*, trad. Maria-Cornelia și Ioan I. Ică jr., Editura Deisis, Sibiu, 2001, în special studiul introductiv, semnat de diac. Ioan I. Ică jr., „Strategii de promovare a Tradiției patristice în epoca modernă: cazul Greciei secolului XVIII”, p. 5-18.

⁷ Ioan I. Ică jr., „Împărtășirea continuă pro și contra – o dispută perenă și lecțiile ei”, p. 22-23.

⁸ Ioan I. Ică jr., „Împărtășirea continuă pro și contra – o dispută perenă și lecțiile ei”, p. 70-71.

Recenzii

Al doilea referat susținut în plen i-a aparținut pr. Roger Coresciuc și a abordat Triada 2.3. a Sfântului Grigorie Palama, în care acesta s-a referit la relația dintre cunoaștere – ca act cognitiv – și vederea lui Dumnezeu – ca act personal relațional. De altfel, și subiectul următorului studiu, semnat de de Daniel Lemeni, se referă tot la vederea lui Dumnezeu ca adevărată teologie, făcându-se o evaluare a simțirii duhovnicești, cu referire specială la învățătura Sfântului Simeon Noul Teolog.

Următoarele trei studii au ca temă perioada disputelor teologice din Bizanț în secolulul al XIV-lea. Astfel, studiile lui Florin Crișmăreanu, Marius Portaru și Mihail Mitrea readuc în prim plan principalele figuri ale epocii, cum ar fi Grigorie Palama, Filotei Kokkinos sau Varlaam de Calabria, și lucrări, cum ar fi „Tomosul” aghioritic. Ultimul studiu din prima secțiune îl reînscris pe Palama în cursul unei tradiții patristice care va domina Răsăritul creștin până în zilele noastre, în timp ce în Apus se va dezvolta o altă paradigmă teologico-metafizică.

Partea a doua cuprinde studii de istorie bisericească și literatură patristică, păstrându-se și aici ordinea cronologică a temelor abordate. Alexandru Mihăilă abordează problematica raportului dintre chip și asemănare, cu referințe deopotrivă biblice și patristice. Tot în linia aceasta exegetică se înscrie și studiul lui Arsenie Prohib, care încearcă să pună în paralel două direcții distincte de înțelegere patristică a expresiei biblice „suflare de viață” (vezi Fac. 2, 7).

Incitant este studiul semnat de Octavian Gordon. Acesta expune sensul termenului „mens” la Lactanțiu și la Sfântul Grigorie cel Mare, intenția sa fiind aceea de a demonstra că asocierea minții cu inima – specifică spiritualității isihaste, filocalice – nu este străină nici spiritualității creștine latine din primul mileniu creștin. Rămânând în sfera tradiției creștine latine, Dragoș Mîrșanu investighează traducerile și interpretările Sfintei Scripturi, așa cum sunt ele reflectate în corespondența dintre Fericiții Ieronim și Augustin (miza fiind modul în care se poate ajunge la un antagonism între erudiție și corectitudine filologică, pe de o parte, respectiv rolul de instrument misionar al Bibliei, pe de altă parte).

Colegul meu de la Sibiu, Dragoș Boicu – căruia țin să îi mulțumesc pentru că a intermediat accesul subsemnatului la acest valoros volum – oferă un chip de model ascetic al Sfântului Ioan Botezătorul, așa cum apare în opera omiletică a Sfântului Petru Hrisologul. Urmează apoi trei contribuții care au ca mediu de cercetare literatura patristică siriacă: Iustinian Ioan Mândrilă, cu studiul „«Întunericul adânc al luminii celei mult strălucitoare». Motivul luminii în tradiția mistică siro-orientală”; Andrei Macar, cu studiul „Pocăința și iertarea păcatelor la creștinii siro-orientali din Antichitatea târzie. Contribuția catolicos-patriarhului Ișoyahb I (581-595)”; Valentin Radu-Trandafir, cu studiul „Minunile lui Iisus în scrisorile Patriarhului siro-oriental Timotei I (780-823) în context islamic”. În fine, ultimul studiu este semnat de Ilarion Argatu, cel care a scris despre „Stihirile alfabetice de pocăință” ale monahului Nicolae de la mănăstirea

Kataskepe, oferind o descriere a manuscriselor, o ediție a textului grecesc, precum și o traducere în limba română.

Relevanța și actualitatea temei legate de isihasm, ca și a altor teme adiacente acesteia, survine la o lectură atentă a primului referat în plen, care nu întâmplător deschide volumul conferinței la care ne-am referit la începutul prezentării noastre. Referentul, Petre Guran, subliniază încă de la început dificultatea cercetării. Astfel, „isihasmul se lasă greu clasificat și periodizat întrucât el apare pe de o parte ca o noutate, cu un aer exotic, necesitând inițiere și experiență îndelungată, descris de primii săi cercetători occidentali ca o ciudățenia creștinismului oriental, pe de altă parte ca făcând parte din nucleul central al învățaturii evanghelice, *Tradiția* însăși și viața Bisericii, în viziunea apologetilor săi” (p. 15). Sunt poziții contrastante ce survin în urma caracterului eshatologic al fenomenului isihast. Acest aspect este dublat de fundamentul ei antropologic care are ca scop îndumnezeirea – de unde importanța rugăciunii repetitive de invocare a Numelui lui Iisus Hristos („rugăciunea inimii”).

Isihasmul nu trebuie privit doar ca un fenomen din secolul al XIV-lea. Autorul atrage atenția asupra unei serii de coincidențe temporale „între momente istorice de schimbare de regim politic și momente de reviriment și difuzare socială a isihasmului” (p. 21). Sunt faze concretizate în: renașterea filocalică înainte de perioada 1821-1848, când influența ideilor iluministe a predominat în Balcani; renașterea din Rusia de la sfârșitul secolului al XIX-lea, care s-a extins în prima jumătate a secolului XX – simultan cu dispariția Imperiului rus, cu dezastrul elenismului în Asia Mică, cu cele două războaie mondiale și, în cele din urmă, cu instalarea comunismului. Chiar și acum, într-un regim ateu și totalitar, a putut să apară însă un fenomen ca cel al „Rugului aprins”, în care au fost implicați nu doar membrii ai Bisericii Ortodoxe Române ci și oameni de cultură. (În paralel se cuvine a fi amintită și renașterea monahismului de tip sihăstresc, cu principalele sale figuri reprezentative: starețul Ioanichie Moroi, cu ucenicii săi Paisie Olaru și Ilie Cleopa, Arsenie Boca și ucenicul său Ioan Iovan ș.a.)

Indiferent de titlatură – „isihasm politic” (G.M. Prokhorov, A.M. Tachiaos), „internaționala isihastă” (Alexandru Elian) – trebuie recunoscut rolului isihasmului în necesitatea redescoperii adevăratei naturi a creștinismului, precum și în consolidarea unității și solidarității panortodoxe – atât în secolul al XIV-lea, cât și în cele ce vor urma. De revizuit este însă teza unei opoziții între isihasm, ca fenomen specific strict Răsăritului creștin, și formele de manifestare creștin-apusene. (Influențele exercitate de Augustin și convergențele cu Toma d’Aquino în gândirea Sf. Grigorie Palama sunt deja evidente pentru cercetători.)

Plecând de la considerațiile lui Jacques Le Goff asupra purgatoriului, Guran preia și extinde asupra fenomenului isihast distincția între comunitatea de supraviețuire și comunitatea de mântuire. Prima vizează ansamblul de reglementări și previziuni pentru continuarea vieții grupului social, în timp ce cea de-a doua vizează grupul uman care are ca scop facilitarea mântuirii individuale. Dacă prima este o instituție politică – imperiul,

statul, patria, națiunea –, a doua este o instituție eclesiastică. Acum, din perspectiva isihastă, eshatologică, pământul este o pregătire, o anticipare a cerului, iar fiindcă cerul nu este o continuare a pământului, nu în cer se rezolvă ceea ce a rămas nerezolvat „aici”, ci încă de pe pământ se instalează o relație cu Dumnezeu, în vederea viețuirii cerești. Urmarea: „Astfel *comunitatea de mântuire* aici pe pământ devine mai importantă decât *comunitatea de supraviețuire*” (vezi p. 28).

Trebuie precizat că această comunitate de mântuire nu este întotdeauna identică cu Biserica oficială (raportul exact cu aceasta fiind unul de iconicitate). Apariția unor crize atestă acest lucru (cum ar fi cea iconoclastă). Mai exact, „este distincția dintre Biserica mireasă, trup mistic al capului Hristos, format din toate membrele sale, credincioșii împărtașiți din același potir, și instituția socială reprezentată într-un anumit moment de o anumită parte a clerului” (p. 29).

Revenind acum la isihasm, se observă că, începând cu secolul al XIV-lea, acesta devine marca unei înstrăinări crescânde între cele două forme de comunitate – de supraviețuire și de mântuire. Căderea Constantinopolului, catastrofa războiului ruso-turc (1919-1922), prăbușirea Imperiului rus, reprezintă crize sociale care atestă, fără îndoială, disoluția comunității de supraviețuire; în același timp însă, acum apare un ferment de reoagulare a unor structuri micro-sociale ale indivizilor dezangajați social, întrucât comunitatea de mântuire se desprinde din angrenajul social dizolvat. Isihasmul secolelor al XIV-lea și al XV-lea este un exemplu al modului în care isihasmul eshatologic devine și un isihasm apocaliptic, care dezvăluie adevărata natură non-socială a creștinismului” (p. 31).

Concluzia finală a studiului lui Petru Guran ar trebui, în opinia noastră, nuanțată. În oricde caz, ea deschide cadrul unor discuții de mare relevanță nu doar teologică, ci și social-politică, în Biserica Ortodoxă de astăzi. Fără a intra aici în detalii, amintim două surse bibliografice indispensabile: Aristotele Papanikolaou, *The Mystical as Political. Democracy and Non-Radical Orthodoxy*, University of Notre Dame, 2012 (cu comentariile pertinente ale prof. Sebastian Moldovan, „Orthodox Christian Perspectives on Religion and Politics”, în *Religion und Politik. Gott und das Universum, Schriftenreihe Europäische Studien*, Band 5 (2014), Klages Verlag Marburg, p. 123-159), și respectiv pr. Ioannis Romanidis, *Franci, romani, feudalism și dogmele Bisericii*, trad. Dragoș Dăscă, Editura Doxologia, Iași, 2023.

Ciprian Iulian Toroczka

Pr. Constantin Pogor, *Psaltirea, de la profetie la Liturghie. Introducere la cartea Psalmii*, Éditions Apostolia, 2023, 354 p.

Cartea părintelui profesor C. Pogor, cadru didactic la *Centre Orthodoxe d'Études et de Recherches „Dumitru Stăniloae”*, din Paris și la *Institut Théologique Orthodoxe Apôtre Paul* din Bruxelles, nu trebuie să lipsească din biblioteca niciunui iubitor al